

Eýran nähili ýurt?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Eýran nähili ýurt? EÝRAN NÄHILI ÝURT?

Eýran hakda hiç zat bilmeýän sözde eýranşynaslar ençeme ýyl bäre Eýranyň näderejede güýçlüdigini aýdyp geldiler. Eýranyň soňky ýyllarda nähili ösenliginiň, «Sipahi Pasdaran» ady berilen rewolýusion gwardiýaçylaryň agzyňy uçukladýan söweşjeň ukybynyň gürrüňini etdiler.

Ýogsam bolmasa, Eýrany öwüp-arşa çykarýan şol hünärmenleriň birem pars dilinden ýeke söz hem bilenoklar, Eýrany-da ýeke gezek görenoklar.

Men bolsa birnäçe ýyl bäre Eýranyň boş, pöwhe ýurdugyny, kagyzdan ýasalan gaplaňdygyny aýdyp geldim.

Elbetde, meniň bu pikirim mawy ekrandan görülen bölek-büçek maglumatlaryma däl-de, eýran dilinden, medeniýetinden, taryhyndan we edebiýatyndan alan düýpli maglumatlaryma, Eýranda geçiren ýyllaryma we eýranlylar bilen bolup geçen gynançly tejribelerime esaslanýar.

Ilki bilen şuny aýdaýyn: Eýranda we Owganystanda agramly ýagdaýda pars medeniýeti höküm sürýär. Menem Owganystanda doglup ulalan biri bolamsoň, pars medeniýetiniň içinde ýetişdim. Şonuň üçin pars medeniýetinde ýetişen adamyň aň-düşünjesine, dünýägaraýşyňa beletligim bar.

Şeýle-de çagalygymda, Etran-Yrak urşunyň başky ýyllarynda bosgun bolup maşgalam bilen belli bir wagta çenli Eýranda ýaşadyk. Mundan başga-da, Germaniýada birnäçe ýyllap eýranlylar bilen bir ýerde ýaşadym, ýakyndan gatnaşýan tanyş-bilişlerimiň arasynda-da eýranly kän. Şonuň Eýrany we eýran medeniýetini gowy bilýändigimi aýdyp biljek ýagdaýdadygymy bilýärim.

Elbetde, Eýran 1,5 million km² bolan ümmülmez territoriýasy, ýerasty tebigy baýlyklary we segsen milliondan geçýän ilaty bilen uly hem-de güýçli ýurt bolup görünýär. Emma fiziki we geografiki ululygyna ýaraşýan (syýasy we harby) güýje eýe däl. Taryhdaky münlerçe mysaldan ýakyn wagta degişli mysal bermeli bolsa, segseninji ýyllardaky Eýran-Yrak urşunda Eýranyň iki şäheri sekiz ýyllap Saddam Hüseyiniň elinde galdy. Eýran muny diňe (urşup däl-de) ýaraşyk baglaşyp yzyna alyp bildi.

Homeýni şonda «Saddam bilen ýaraşyk baglaşmak meniň üçin awy içen ýaly boldy» diýipdi, kän wagt geçmänkä-de aradan çykypdy. 1997-nji ýylda Taliban Eýranyň Mazary-Şerif şäherindäki konsullygynda işleýän 11 sany eýranly diplomaty dardan asanda, homeýnistik režim owgan serhedine 100 müňe golaý esgerini çekipdi we Owganystana çozjakdygyny aýdyp, haýbat atypdy. Olaryň garşysyna dikilen 5 müňe golaý baldyry çermelen taliban militaristleri bolsa «erkek bolsaň, gel!» diýýän ýaly bir ýumruga düwülipdi, emma eýran goşuny ýürek edip, owgan topragyna ýeke ädimem ädip bilmändi.

Bular ýaly mysallary biziň eýýamymyzdan öň Aleksandr Makedonskiniň 50 müň adamlyk goşuny bilen bir million adamlyk eýran goşunyny nädip derbi-dagyn edendiginden başlap, biziň günlerimize çenli sanasaň sanap oturmaly, ýöne geregi ýok.

Eýran düýpli howp bilen ýüzbe-ýüz bolanda taryhyň dürli döwürlerinde özüni alyp barşyna umuman baha bermeli bolsa, ilki «asarys, çaparys, ýok ediris» diýip uludan hop çekýärler, ýöne muny iş ýüzünde etmäge gezek gelende welin, olardan dem-düýt çykmaýar.

Eýranlylar şaýy ynanjyna uýýandygy üçin örän duýguçyl adamlar, şonuň üçinem olat duýgularyny köpüň önünde görkezmekden

çekinmeýärler.

Kasym Süleýmanynyň jynazasynda eýranly generallaryň mawy ekranyň önünde möňňürip aglamagy, hatda Hamaneyiň özüniňem ajy gözýaşa gark bolmagy munuň iň aýdyň mysalydyr.

Hamaney Süleýmanynyň jynazasynda gözýaşlaryny saklap bilmedi
Şol sanda eýranlar tebigaty boýunça hemme zady gereginden artyk çişirýärler, olaryň dostlugy-da, duşmançylygy-da aşa çişirilen ýagdaýdadyr. Şonuň olaryň dostlugyna-da, duşmançylygyna-da ynanyp bolmaýar.

Kyrk ýyl bäri «Amerika ölüm!» diýip gygyryp gelýändiklerine garamazdan, ABŞ-na, Kanada we Günbatar ýurtlaryna ýaşyryn meýil bildirilýär. Galyberse-de, ähli ýokary gatlakly eýranlylar (muňa režimiň içindäki mollalaryň we ýokary düzümlü ýolbaşçylaryň maşgalalary-da degişli) bir alajyny tapyp, Günbatara gitmäge synanyşýar.

Her dürli şübhelik pikirlerden uzak görnüşde iki müň ýyllyk taryha esaslanyp ýönekeýje dilde aýtmaly bolsa, Eýran islendik şertde Türkiýäniň duşmany bolup geldi ýa-da az-kem ýumşadyp aýdanymyzda, hiç wagtam Türkiýäniň dosty bolmady.

Munda gaznawy we seljuk türkmenlerinden başlap, müň ýyla golaý

wagtlap, Eýranyň türkleriň golastynda bolmagynyň paýy uludyr (250 ýyllyk seljuk agalygy, yzyndan 1500-nji ýyllardan 1925-nji ýyla çenli dowam eden asly türkmen sefewi, owşar, gajar hanedanlyklarynyň agalygy).

Eýranyň türk duşmançylygynyň bardygyna garamazdan, türkmen hökümdarlary elmydama eýran diliniň we edebiýatynyň muşdagy, howandary, iň uly hemaýatkäri bolup geldi.

Mahmyt Gaznawy eýranly şahyr Ferdöwsiniň genial eseri «Şanama» üçin münlerçe altyn dinar sowgat edenem bolsa, Ferdöwsi Eýran bilen türk ýurdy Turanyň arasyndaky ezeli basdaşlygyň we söweşleriň beýan edilýän eserinde türkleri ýedi gat ýeriň teýine sokupdyr.

Eserde legendar eýran gahrymany Rüstem Zal her gezeginde ezeli duşmany Afrasýabyň hüjümlerini yza serpikdirip, Eýrany uly howpdan halas edýär.

Eserde Afrasýap erbet niýetli, hilegär, zalym, rehim-şepagatsyz duşmanyň obrazynda, ýagny otrisatel rolda çykyş edýär. Položitel obraz bolsa, eýranlylaryň gahrymany, mert ýigit, gaýduwsyz, peleňleriň peleňi Rüstem Zal.

Şu ýerde eýranlylaryň Afrasýabyň obrazynda türkmen hakany Mete hany göz önüne tutýandyklaryny-da aýdyp geçsek gowy bolar. Şular ýaly aç-açan türk duşmançylygyna garamazdan, ähli türki halklary-da we olaryň hökümdarlary-da Rüstem Zalyň gyzykly başdan geçirmelerini halapdyr, Rüstem Zal Anadolyda (şol sanda Türkmenistanda hem -t.b.) mertligiň, gaýduwsyzlygyň, dogruçylygyň simwolyna öwrülipdir.

Şol bir ýagdaýda seljuk we osmanly soltanlary eýran diliniň we medeniýetiň uly janköýeri bolupdyr.

Seljuklar Eýrany eýeländen soň pars dilini imperiýanyň döwlet diline öwürüp, tejribeli eýranly wezir Nyzamylmülki-de baş wezirlige (premyer-ministr) belläp, döwletiň başyna oturdanam bolsa, Osmanlynyň Günbatara edýän her ýörişinde Eýran arkadan çozýanam bolsa, osmanly soltanlary pars dilini öwrenipdir, hatda öwrenmek bilenem çäklenmän pars dilinde şygyr diwanlaryny ýazypdyr.

Şunça dostluga, gyzyklanma, ýakynlyga we janköýerlige garamazdan, olarda şular ýaly tükeniksiz ýigrenç we

duşmançylyk bolupdyr. Hakykatdanam düşünmesi kyn ýagdaý!

Ýeri gelende gysgaça aýdyp geçeýin: häzir Wenada meşhur buthananyň girelgesiniň üstünde hristian apostoly Jon Kapistranonyň heýkeli bar.

Heýkelde Keramatly Kapistranonyň aýagynyň aşagynda ölüp barýan osmanly esgeri bar. Bu heýkel 1683-nji ýyldaky ikinji Wena gabawynyň şowsuzlyga uçramagyndan soň hristianlaryň ýeňiş gazanmagynyň hormatyna dikilipdir.

Şol döwrüň Mukaddes Rim imperiýasynyň ilçisi ýatlamalarynda şeýle ýazýar:

«Türkler bizi ýere arkan ýatyryp, hanjarlaryny kükregimize syhap durka, eýranlylar olaryň arkasyndan çozup ünslerini sowmadyk bolanlygynda Wenanyňam soňy Konstantinopolyňkydan gowy bolmazdy. Bizi halas eden apostollaryj ruhy däl-de, eýranlylar boldy. Hudaý olaryň iki dünýäsini abat eýlesin».

Hakykatdanam, iki Wena gabawynda-da Sefewi Eýrany Osmanlylary ýeňsesinden urup, olaryň ünsüni sowupdy. Ýogsam bolmasa, iki gabawda hem ähli hristian dünäsi türklere garşy agyz birikdiripdiler, olar diňe şeýdip osmanlylaryň garşysyna çykyp bilipdir.

Ýakyn döwürde gelmeli bolsa, Eýran 1984-nji ýylda PKK orta çykan gününden bäri bu terror toparyny ogryn-dogryn goldap geldi. Muňa garamazdan Türkiýe hiç wagtam «Halkyň Mojahetleri» ýa-da «Tudeh» ýaly Eýranyň öz içindäki oppozision toparlary goldap, olary Eýrana garşy ulanmaga synanyşmady.

Daglyk Garabag operasiýasynda Eýranyň sözde molla we yslam režimi aç-açan görnüşde Ermenistany goldan holsa, Türkiýe Azerbaýjanyň arkasynda durdy.

Azerbaýjanyň ýerleri basylyp alnanda we Eýran Ermenistany goldanda, by ýurduň 30 milliondan gowrak häzirbegjanly (azeri) ilatyndan ýeke ses çykmany, gaýtam tersine babadaşlarynyň gurbanlyk goýun ýaly güýlünüşine perwaýsyzlyk bilen tomaşa etdiler.

Gysgaça alanda şuny aýtmak gerek: Eýranyň azeri ilaty bilen pars halkynyň Türkiýä bolan garaýşy birmeňzeşdir. Eýranly azeriler ruhy taýdan parslaşyp gidipdir, şonuň üçin olar bilen aňrymyz birem bolsa, Türkiýä hiç hili ýakynlyk duýmaýarlar,

munuň tersini subut edýän käbir faktlary baram bolsa, ýagdaýyň şeýleligini üýtgedip bilmez.

(Şonuň üçin Eýranyň ýarsynyň aňyrsy türki milletden bolmagy, uruş bolan ýagdaýynda biz tarapyň artykmaçlygy ýaly bolup görünse-de, biziň «agzynda aş gatyklaýan» hünärmenlerimiziň öňe sürýän pikirleriniň hiç bir babatda güýji ýok).

1927 İRAN AZERBAYCANI

İstihbarat Raporu ve Analizi

ایران آذربایجانی تدقیق راپوری

Ersin MÜEZZİNOĞLU
Hüseyin KARAMELİKLİ

Eýran Türkiýäniň garşysynda düýpli kompleksiň içindedir. Ýöne bu ýurt ummasyz ýerasty baýlyklaryna, Türkiýäniň iki essesine barabar geografiki giňişligine garamazdan hiç bir ugurda

Türkiýä deňleşip bilmändir.

Molla režimi ýurduň girdejilerini Owganystanda, Ýakyn Gündogarda, Ýemende öz tarapdarlaryny goldamak üçin ýele sowurýarka, Eýranda düýpli ykdysady agsamalar bolup geçýär, halk ýygy-ýygýdan köçä çykyp režimiň garşysyna protest bildirýär.

Kyrk ýyl bäri sanskiýalaryň astynda iňleýän Günbatara garşy aldym-berdimli psihologiki, ykdysady, syýasy uruş alyp barýan döwründe Türkiýe «Marmaraý» tebigy gaz geçirijileri, köprüleri, täze howa menzillerini gurýan äpet taslamalary bilen dostlaryny-da, duşmanlaryny-da aňk edip, diplomatiki we harby ugurdaky möhüm öňegidişlikleri bilen regional güýç bolmakdanam ozup, bäsdeşlerini howatyrlandyryp başlady.

Häzirki wagtda Türkiýäniň ona golaý ýurtda goşuny we harby bazasy bar. Şeýle-de Türkiýäniň harby-goranyş senagaty-da soňky ýyllarda ýyldyrym çaltlygynda ösdi. Munuň bilen birlikde Türkiýe soňky ýyllarda Günbatara garşy Russiýadyr Hytaý bilenem güýçlendirýän gatnaşyklary bilen ykdysady we syýasy alternatiwalaryny köptaraplaýynlaşdyrды.

Şeýle-de Türkiýe durmuşa geçirýän ykdysady mümkinçilikleri, syýasy azatlyklary, liberal durmuş garaýşy, dynç alyşdan söwda-satuwa çenli birnäçe ugurda töweregindäki ýurtlaryň adamlary üçin uly jenneti mekana öwrüldi.

Soňky ýyllarda Türkiýe uruşdan, syýasy oňsuksyzlyklardan we haosdan gaçýan owgan, eýran, arap elitalary üçin parahatçylykly we asuda ojaga öwrülip, ýewropaly turistler üçinem hemişe gelnip-gidilip durlan, Gündogar-Günbatar sintezini bir ýere jemleýän dynç alyş merkezi boldy.

Eýran bolsa bularyň barsyndan binesip, ol ne-hä turistler üçin özüneçekiji destinasiýa bolup bilýär, ne-de daşary ýurtly işewürler üçon maýa goýum merkezi.

Gaýtam tersine, turistinden işewürine, žurnalistinden haýyr-sahawat guramasynyň işgärlerine çenli hemmeler üçin gaty zerur bolmasa daşda durmaly gorkuly ýurt bolmagynda galýar.

Şonuň üçin hiç kim keýpine Eýrana gitmeýär, gidýäne-de geň galynýar.

Eýranyň aç-açan we resmi duşmany ABŞ-Ysraýyl bandasy bolýan bolsa, gizlin duşmany we ömürlik bäsdeşi Türkiýedir.

Sebäp Türkiýe musulman ýurt hökmünde açık jemgyýeti, entek birentek kemçilikleriniň bardygyna garamazdan garaz itme-ýykylma ýöräp duran demokratiýasy, liberal dini we syýasy

garaýşy, günbe-günden güýçlenýän ykdysadyýeti, syýasy we harby güýji bilen eýran haljyna ýaramaz görelde görkezýär. Türkiýedäki her oňyn üýtgeşme Eýranyň gözüne barýar we eýran halkynyňam şol zatlary (has köp azatlygy, adam hukuklaryny we ş.m.) islemäge iterýändigini üçin mollalaryň gözünde uly howp hasaplanýar.

Ortagürp eýranly üçin jennet hasaplanýan Günbatar (Ýewropa we ABŞ) ýetip bolmajak ýer bolmagynda galýar. Muňa derek her bir eýranly göwnüniň küýseýän günbatar durmuşyna Türkiýede arkaýyn gowşup bilýär. Eýranly aýallaryň türk serhedinden geçen badyna bürenjeklerini başlaryndan aýlap urmaklary munuň iň bärkije mysallarynyň biridir.

Türkiýäniň elýeter eden bütin bu ýaramaz görüm-göreldeleleri molla režimini ynjalykdan gaçyrýan ýagdaýdyr.

Türkiýe şonsuzam bütin dünýäni gurşap alan teleseriallary bilen birgiden halaýygy özüne ymsyndyryp, ajaýyp dynç alyş zolaklary, klimaty, musulmanlyk bilen gümbatarly ýaşaýyş-durmuş tarzini badaşdyrýan liberal durmuş garaýşy we azatlyklary bilen eýranly turistleriň kalbyny we aklyny ogurlap, olary Homeýniniň guran yslamy düzgüninden sowadýar. Şonuň üçin Türkiýäniň ösüşine hökman palta urulmalydyr.

Türkiýe Eýranyň şeýlekin ýigrenjine we duşmançylygyna garşy sesini çykarman gezenem bolsa, Hudaý Eýranyň mynasyp jezasyny ABŞ-Ysraýyl bandasynyň üsti bilen berýär.

Şeýlelikde, Gurhandaky «Men zalymy başga bir zalymyň eli bilen jezalandyryryn» görnüşindäki aýatyň dogrulygy-da ýüze çykýar duruberyär.

Tährandaky mollalar şuna düşünmeli: Türk duşmançylygy Eýrana hiç zat gazandymaz, şumada çenli gazandymady hem. Emma sebitleýin güýçdenem bir menzil öňe giden Türkiýäniň dostlugy Eýraba howpsuzlyk taýdanam, ykdysady taýdanam, syýasy taýdanam köp zatlary gazandyryp biler.

Käşgä, Ýakyn Gündogar ýaly buýr-bulaşyk geografiki giňişlikde Eýran bilen Türkiýe biri-birine bolan ähli ynamsyzlygy bir ýana goýup, Fransiýa bilen Germaniýanyň arasyndaky ýaly gatnaşyklary ösdürip bilse, ýagny emläk, hyzmat, adam gatnaşygynyň azat bolan 150 millionlyk ykdysady bazaryndan, umumy medeniýetinden we dininden gelip çykýan ynamly el gysysyp, gujaklaşyp bilsedi. Şonda hiç jüm Eýrana we Türkiýä gyýa göz bilen seredip bilmezdi. Hatda yslam supergüýjüniň gürrüňini etse bolardy.

Taýagyň iki ujy bar. Bärde Türkiýäniňem bir zada düşünmegi gerek: Eýran ýykylsa, gezek Türkiýä-de geler.

Eýlesinden, beýlesinden burlup, çümmüklenip durlan Eýran häzirki ýagdaýy bilen Günbataryň garşysynda uzak wagt goranyp bilmez.

Şonuň üçinem munuň ýeke-täk çykalgasy – duldegşir goňşymyz bilen umumy şertlerde hyzmatdaşlyk edip, sionistik howpuň önüne diwar çekmekdir.

Esedulla OGUZ,

Germaniýaly türkmen žurnalisti.

Sişenbe, 28.05.2024 ý. Publisistika